

Eenige opmerkingen bij de voorstellen van de Agrarische Kommissie

DOOR

ANT. PANNEKOEK.

I.

De kommissie, door het Partijbestuur na den strijd op het Utrechtsch Congres over een paar punten van het strijdprogram, benoemd, in opdracht van het congres, om het agrarisch vraagstuk te bestudeeren, heeft een paar maanden voor het laatste congres de uitkomsten van haar studie en hare voorstellen bekend gemaakt. In tweeërlei opzicht zijn deze teleurstellend; terwijl de toelichtingen tot de voorgestelde paragraaf van het strijdprogram zich geheel bepalen tot de beide punten, waarover op het Utrechtsch Congres verschil was, zonder iets over de andere te zeggen, heeft de kommissie anderzijds haar taak uitgebreid tot een kritiek en een voorstel tot wijziging van het beginselprogram. Terwijl wij dus ten opzichte van de andere punten van het strijdprogram zonder voorlichting zitten, die de discussie en de vaststelling zou kunnen vergemakkelijken, worden wij door de wijze, waarop de kommissie haar taak buiten de opdracht uitbreidde, in een discussie over ons beginselprogram gevoerd, die ons diep in allerlei theoretische kwesties kan leiden, en zeker niet een geschikt punt voor een verkiezingscongres uitmaakt.

Een wijziging in een beginselprogram is niet iets, dat men zoo maar eens in de gauwigheid tot stand brengt; vooral ook niet iets, dat men bij stukjes en beetjes, zoo nu en dan er bij doet. Ons beginselprogram bevat in zoo kort en duidelijk mogelijken vorm den hoofdinhoud van onze theoretische inzichten omtrent de maatschappij en hare ontwikkeling; zij schetst de Marxistische theorie, aanknoopend bij die meer of minder onmiddellijk in het oog vallende feiten, die deze theorie ons als de belangrijkste en meest typische heeft doen kennen. Zoolang de hoofdenkbeelden van de partij in den grond dezelfde blijven, zal het beginselprogram onaangetast moeten blijven — tenzij het zoo onduidelijk het gemeenschappelijk weten formuleert, dat het om die reden een grondige herziening behoeft. Dat de hoofdenkbeelden veranderen, is alleen daar te verwachten, waar een opkomende arbeidersbeweging uit haar eerste onbewustheid opgroeit tot helder inzicht in het wezen van

het kapitalisme; wordt dan de ontoereikendheid van het oude inzicht algemeen gevoeld, dan is het tijd het geheele program te herzien. Niet zal men dan trachten, bij stukjes en beetjes telkens wat te veranderen; neen, het betreft dan een opvatting van de geheele maatschappij, waarvan de afzonderlijke stellingen ten nauwste samenhangen. In dit geval verkeerde de Deutsche partij na de opheffing van de socialistenwet; de theoretische onhoudbaarheid van het Gothasche program werd algemeen erkend, en daarom werd een geheel nieuw opgesteld, dat wezenlijk marxistisch was.

Dit Erfurter program heeft als model gediend voor de meeste zusterpartijen, ook voor de onze. Al is de formuleering, de zinsbouw, de openvolging der alinea's bij allen verschillend, toch bedoelen zij denzelfden gedachtengang, dezelfde inzichten uit te drukken. Dat is natuurlijk. De beginselen van alle socialistische partijen zijn dezelfde, en moeten dat zijn, want zij vormen in den grond van de zaak één internationale partij; worden ook de bijzondere eischen, die zij propageeren, bepaald door de toestanden van elk land en volk, de theoretische inzichten zijn dezelfde. Ook de maatschappelijke verschijnselen, waarop ons program zich beroept, om de onhoudbaarheid van het kapitalisme aan te toonen, zijn geen bijzondere verschijnselen, verschillend naar elk land, maar algemeene, die, mogen zij zich in sommige landen nog niet in volle duidelijkheid getoond hebben, toch ook daar als typische gevolgen van het kapitalisme aangevoerd kunnen worden. Daarom ligt er op zich zelf iets verwerpelijks in, als de partij in één land het program in zijn grondtenkbeelden gaat wijzigen, en daardoor van de andere afwijken. Wijziging van onze beginselverklaring in haar wezenlijken inhoud is een internationale aangelegenheid; en al zullen, zoolang de internationale organisatie nog zoo los is als thans, de nationale organisaties deze aangelegenheid ter hand moeten nemen, toch zal overleg met en advies van theoretici van andere landen gewenscht zijn.

Het aangevoerde kan reeds doen zien, dat de opdracht van het Utrechtsche congres niet kon insluiten het voorstellen van wijzigingen in onze beginselverklaring. Dit kan niet de taak zijn van commissies voor studie van speciale onderwerpen ingesteld. Waar moet het heen, als elke zoodanige commissie een voorstel tot wijziging van het beginselprogram doet? Aanleiding zal er altijd toe zijn; het beginselprogram geeft slechts de alleralgemeenste hoofdzaken, onze maatschappijbeschouwing in een halve bladzij druks samengevat; uitteraard moet deze schets onvolledig zijn, en zeer belangrijke verschijnselen onvermeld laten, zoolong als afwijkingen van algemeene regels. Deze agrarische commissie heeft opgemerkt, dat de ontwikkeling in het landbouwbedrijf een andere is, dan het program voor alle bedrijven in het algemeen aangeeft; zij wenscht dit in het program te doen blijken. Maar straks komt de koloniale commissie en wenscht iets over de koloniale ontwikkeling opgenomen te zien; in belangrijkheid doet de moderne ontwikkeling der koloniën en der koloniale politiek zeker voor die van den landbouw niet onder. Waar is de grens, wilden wij alle belangrijke verschijnselen van onzen tijd in ons beginselprogram opnoemen? Juist om hier te onderscheiden, om het typische en algemeene van belangrijke detailzaken te scheiden, opdat het één samenhangend geheel worde, daarom kan onze beginselverklaring niet bij stukjes en beetjes gewijzigd en opgelapt worden.

Een duidelijk bewijs, dat beginselwijziging niet het resultaat kan zijn van de studie van zulk een speciale commissie, levert haar eigen voorstel. Zij bestudeerde de agrarische kwestie; zij wilde als resultaat van haar studie uitdrukken dat „de snelle samentrekking van alle arbeidsmiddelen in handen van een steeds kleiner wordend getal personen” niet voor het landbouwbedrijf geldt; en wat doet zij? Zij stelt een wijziging voor: „de snelle samentrekking, *althans van de industrieele arbeidsmiddelen*, in handen van een *relatief* steeds kleiner wordend getal personen”, waardoor de samentrekking tegelijk ontkend wordt voor het handelsbedrijf, en de preciseering van de afname van het aantal personen over de geheele industrie is uitgestrekt. Hier blijkt dus, dat het niet goed doenlijk was, bij het onderhanden nemen van het beginselprogram, bij de agrarische kwestie te blijven, een practisch bewijs tevens, dat volgens de commissie zelf, dit deel van haar arbeid niet tot de opdracht van het Utrechtsch congres behoorde. Dit dient in het licht gesteld, ook waar men dezen vrijen arbeid, dit produkt van eigen initiatief hoogelijk waardeeren kan. Maar hoezeer ook de gezamenlijke konklusie omtrent de tendenzen in het landbouwbedrijf van vijf zoo bekwame partijgenooten, als de agrarische commissie vormen, ernstige overweging verdient: de vorm waarin zij die uitgedrukt hebben, kan moeilijk aanvaard worden, reeds om de bovengenoemde reden, dat zij behalve landbouw nog andere bedrijfstakken ten onrechte van de concentratie uitsluiten.

Mocht het blijken, dat de commissie daarin gelijk heeft, dat de bedoelde zinsnede van het beginselprogram onjuist is, dan is het, naar al het voorgaande, toch niet raadzaam, op het eerstvolgende congres over een wijziging te beslissen. Haast is bij zoiets niet; aan een paar verkeerde uitdrukkingen in de officieele beginselverklaring gaat een partij niet dood; de Deutsche partij heeft onder een totaal foutief beginselprogram haar beste slagen geslagen, en toen ze daardoor meer ruimte van beweging gekregen had, heeft zij het herzien. Zulk een herziening wordt niet geëischt door onmiddellijk praktisch belang; zij is allereerst een eisch van zelfrespekt van de partij, die op zuiveren grondslag wil staan, en weet, dat zij daardoor alleen in den geestelijken strijd met de verdedigers van het kapitalisme de beste positie inneemt. Daarom worde zij, als zij door de partij noodig geacht wordt, als één geheel ondernomen, speciaal voorbereid en tot stand gebracht, in een tijd die niet alle aandacht voor een belangrijken politieken strijd vraagt. Er zullen dan altijd nog wel andere gedeelten gevonden worden, waarvoor wijziging, verduidelijking of andere formuleering nuttig kan zijn. Zien wij thans echter eerst, of op dit punt, door de commissie aangeduid, werkelijk ons beginselprogram onjuist is, en de voorgestelde wijziging een noodzakelijke verbetering.

II.

Het voorstel van de commissie: de uitspraak van ons program over de concentratie te beperken tot de industrieele arbeidsmiddelen, heeft de bedoeling en de beteekenis, de agrarische arbeidsmiddelen daarvan uit te sluiten. In dezen vorm heeft de wijziging allereerst de beteekenis, dat wij verklaren niet te weten, wat in den landbouw gebeurt. Nemen wij aan, dat werkelijk de ontwikkeling in het landbouwbedrijf van dien

aard is, dat de uitdrukking: de snelle samentrekking van de arbeidsmiddelen, daarvoor onjuist is — dan nog is het verkeerd, alleen dit negatieve uit te drukken, in plaats van zoodanige wijziging aan te brengen, dat de bestaande verandering aangegeven wordt, die voor landbouw en industrie gemeenschappelijk geldt. Want wij weten, dat hoezeer de ontwikkeling in den landbouw anders verloopt, dan in de industrie, er toch een gemeenschappelijke strekking in ligt; uit de eerste halen wij immers evenzeer gronden, om de noodzakelijkheid van het socialisme te bepleiten, als uit de laatste?

Nu maakt ons de voorgestelde wijziging bovendien zwakker op theoretisch terrein; een (misschien) onjuiste uitspraak wordt niet door een juistere vervangen, maar eenvoudig teruggenomen. Er wordt met zooveel woorden gezegd: wat wij in den landbouw zien gebeuren, is anders, als wij op grond van onze theorie zouden verwachten; onze wetenschap heeft hier misgeslagen; zij is ontoereikend; wij staan hier voor verschijnselen, die wij niet goed verklaren kunnen, niet goed begrijpen, anders verwacht hadden. Dat dit alles niet waar is, dat wij niet voor onbegrijpelijke, onverwachte verschijnselen staan, hopen wij hier nader aan te wijzen; maar dan past ons ook zulk een erkenning van de ontoereikendheid onzer wetenschap niet.

Naast deze theoretische beteekenis komt echter ook een praktische, want de theorie, waarvan ons beginselprogram zooveel in het kort uitdrukt, als de partij voor hare rekening neemt en als haar gemeenschappelijke overtuiging aanvaardt, is de grondslag, de leidraad voor ons praktisch werken. Wat in ons program over de algemeene maatschappelijke ontwikkeling staat, bepaalt onze gedragslijn, wijst ons, welke denkbeelden als utopistisch of reaktionair niet moeten gevolgd worden, op welke klassen wij steunen moeten, met welke middelen wij ons doel moeten nastreven; het valt niemand onzer ooit in, van uit een anderen grondslag te betoogen, en daarom kunnen wij tot overeenstemming komen. Omgekeerd dus, wanneer ons program met zulke uitdrukkelijke woorden, als de kommissie wil, zwijgt over de tendenzen in het landbouwbedrijf, dan wordt daarmee de deur opengezet voor allerlei experimenten, voor allerlei elkaar uitsluitende opvattingen; op welke klassen wij steunen moeten, en op welke niet, welke maatregelen wij moeten eischen, op welke wijze wij moeten propageeren: voor een discussie daarover ontbreekt elke vaste grondslag van gemeenschappelijk inzicht. En waar nu theorie en ervaring genoeg bouwstoffen voor zulk een inzicht geven, zou het zeer verkeerd zijn, als dit niet in het program uitgedrukt werd.

Wij weten, dat er in den landbouw een zeer sterke ontwikkeling plaats vindt, die door de kommissie uitvoerig behandeld wordt, en die men misschien 't kortst kan aanduiden als indringing van het kapitaal in het landbouwbedrijf. Waarom wordt nu van de in ons program genoemde maatschappelijke ontwikkeling de landbouw door de kommissie uitgesloten? Omdat, volgens de statistiek, van één der arbeidsmiddelen, den grond, de gemiddelde oppervlakte niet toeneemt.

De ontwikkeling in de industrie is deze: produktievere werktuigen en machines worden uitgevonden en in gebruik genomen en betere, meer wetenschappelijke methodes toegepast. Deze betere machines zijn duurder, kunnen dus alleen gebruikt worden door menschen met meer

kapitaal, dat ook noodig is voor het toepassen der betere methodes. In den konkurrentiestrijd hebben de grootere kapitalen, omdat zij goedkoper kunnen produceeren, iets voor op de kleinere: daardoor verdwijnen de kleine ondernemingen, of houden zich slechts staande door overmatigen arbeidsduur of laag loon. Een verder voordeel ontspruit hieruit, dat het grootkapitaal honderden arbeiders in een kleine ruimte samen kan brengen en daardoor de onkosten naar verhouding sterk kan doen dalen. Het laatste wordt door den aard van het landbouwbedrijf uitgesloten, en daardoor wordt tegelijk den landarbeiders die natuurlijke scholing in organisatiebesef onthouden, die de industrieelarbeiders tot de aangewezen kampioenen voor het socialisme maakt — maar overigens gaat de hier geschetste ontwikkeling ook evenzoo voor den landbouw op. Ook hier worden steeds meer en betere machines toegepast; komen meer wetenschappelijke methodes in gebruik, die voor haar toepassing meer kapitaal vorderen; en door die verandering wordt de produktiviteit van het bedrijf vergroot. Zoo worden de bedrijven groter in opbrengst per H.A., groter in waarde, in kapitaal, in hoeveelheid toegepaste arbeid — alleen niet in oppervlakte. Mag men dan werkelijk niet zeggen, dat zulke bedrijven *groter* geworden zijn? En is het goed gezien, zich juist op de statistiek van het grondoppervlak blind te staren, als eenige maatstaf voor de bedrijfsgrootte? 1)

Men heeft vroeger wel eens gemeend, dat bedrijfskoncentratie in den landbouw zou moeten heensturen op reuzenfarmen van duizenden H. A., zooals toen in Amerika waren, die met groote stoomwerktuigen eerst bewerkt en bezaaid werden, dan aan hun lot overgelaten, waarna dan gemaaid werd, wat er opgekomen was. Deze zouden dan tegelijk modellen voor den landbouw in de socialistische toekomst zijn. Maar deze vormen eigenlijk een zeer primitieven, wijl onproduktieven bedrijfsvorm, vergelijkbaar met een zeer groot fabrieksoppervlak, gevuld met ouderwetsche, technisch laag staande groote werktuigen uit den manufactuurtijd. De betere, produktievere en duurder industrieele arbeidsmiddelen zijn juist vaak kleine, weinig ruimte innemende machines. De werkelijke, en ook als natuurlijke te verwachten ontwikkeling is in landbouw zoowel als industrie in de richting van hoogere produktiviteit en intensievere kultuur, en hierin ligt de hoop van de socialistische toekomst.

Waarom vertoont zich nu in den landbouw de hoogere produktiviteit van het grootere bedrijf *niet* in een toename van de gemiddelde grootte der stukken grond? Er zijn zeer natuurlijke oorzaken voor aan te geven, die in de bijzondere natuur van dit bedrijf wortelen. Waar de grond door den een ingenomen is, kan de ander niet tegelijk zijn: het totaal oppervlak is beperkt. Wie in de industrie wil deelnemen aan het produktieproces, wordt daarin, als hij maar kapitaal heeft, door niets verhinderd; eerst als hij met zijn waren op de markt verschijnt, zal blijken of hij mee kan doen; zijn kansen zijn niet minder, omdat hij de laatst gekomene is, en worden enkel door de produktiviteit van zijn werk bepaald. In den landbouw gaat dat echter niet maar zoo; indien anderen den grond vasthouden, kan hij niet aan de produktie deelnemen, en bestaat dus voor hem zelfs geen kans, de hoogere

1) Aan deze fout lijdt ook het stuk van Van der Heide in de vorige aflevering.

produktiviteit van zijn arbeid metterdaad te bewijzen. Omgekeerd, wie wegens geringer produktiviteit niet tegen grooteren op de markt kan konkurreeren, vindt toch nog wel een uitweg (of hoopt het in elk geval), en is dus niet zoo ineens van alle bestaan ontbloot, als hij, aan wien reeds van te voren de gelegenheid ontnomen wordt, aan de produktie deel te nemen. Daarom zal hij in den strijd om den grond zelfs boven zijn krachten opbieden. Had de ontwikkeling in de industrie zoo moeten plaats grijpen, dat het grootbedrijf, alvorens in werking te kunnen treden, de arbeidsmiddelen aan de handen van het kleinbedrijf had moeten ontwingen, de ontwikkeling had zeker veel langzamer plaats gevonden. In den landbouw kan het kleinbedrijf de opkomst van het grootbedrijf in hooge mate belemmeren, enkel door den grond in beslag te houden, die dit grootbedrijf noodig heeft.

Er wordt veel getwist over de vraag of groot- dan wel klein-bedrijf het meest produktief is. Nu moet men bij deze namen, waarop boven reeds gewezen werd, niet alleen aan het oppervlak denken, maar bovenal aan de hoeveelheid kapitaal, want hierop komt het aan in den konkurrentiestrijd. Een ondernemer, die met een flink kapitaal een kleiner stuk land intensief bebouwt, heeft, moeten wij zeggen, een grooter bedrijf, dan wie met weinig kapitaal een zeer groote uitgestrektheid grond bebouwt. Ook moet men gelijksoortige bedrijven vergelijken, want evenals in de industrie omvat ook de landbouw talloze verschillende soorten van bedrijf, die op verschillende hoogte staan, in zeer verschillende mate intensief bedrijf toelaten, gebruik van arbeiders of van machines noodig maken, en zeer verschillend in opbrengst per H. A. zijn. Zoo zijn b. v. hier en daar groote landerijen, die vroeger voor korenbouw gebruikt werden, nadat zij onder invloed der overzeesche konkurrentie minder rendabel werden, in kleine tuinders- of bollenvelden verdeeld, waardoor de grond veel intensiever gebruikt werd. Hieruit mag — hoewel hier kleinbedrijven wegens hun grootere opbrengst inplaats van grootbedrijf kwamen — toch niet besloten worden, dat *het* kleinbedrijf produktiever is, dan *het* grootbedrijf; deze fout wordt dikwijls begaan door hen, die uit zulk soort statistieken de meerdere voortreffelijkheid van het kleinbedrijf willen aantonen. Men moet gelijksoortige dingen vergelijken, en dan kan er geen twijfel bestaan of het grootere bedrijf wint het in produktiviteit. Grooter, dat is hier sterker in kapitaal. Al zullen er weinig soorten van kultuur zijn, waar het dwergbedrijf van een enkele H. A. al een aanmerkelijk kapitaal eischt, toch is er — vooral in die, waar de grond zeer intensief gebruikt wordt — een grens in de bedrijfsoppervlakte, reeds dadelijk omdat de te gebruiken kapitalen niet onbegrensd zijn. En voor den eigenlijken landbouw ligt er ook een grens, waarboven verdere toename van oppervlakte geen verdere voordeelen en wel eenige nadeelen meebrengt.

Er wordt herhaaldelijk gezegd, dat het kleinbedrijf door middel van kooperatie ook de voordeelen kan genieten van het grootbedrijf, waarop in het rapport van de commissie ook met bijzonderen nadruk wordt gewezen. Maar daarbij is er toch alleen sprake van, dat het in sommige opzichten (niet eens in alle) op gelijke lijn komt te staan; en in de uitspraak zelve wordt dus de natuurlijke meerderheid van het grootbedrijf reeds toegegeven. Het eenige overwicht, dat het kleinbedrijf heeft, is de overmatige arbeidsduur, de slechte arbeidsvoorwaarden, de gele-

genheid voor den boer om zich zelf, zijn gezin en zijn arbeiders bovenmate uit te buiten. Dit zal de voordeelen van het grootbedrijf vaak zoozeer in evenwicht kunnen houden, dat daarin een nieuwe oorzaak van de taaiheid van het kleinbedrijf ligt.

Natuurlijk beduidt dit niet, dat alle kleinbedrijf een armoedig, hongerend bestaan vormt; er kunnen tijden en omstandigheden zijn, waarin het zeer voorspoedig gaat; trouwens ook in de industrie zijn er nog zeer lonende kleinbedrijven. Maar het gaat hier om de theoretische kwestie, of het beter is, produktiever dan het grootbedrijf.

De ontwikkeling, die in de achter ons liggende jaren plaats vond, is dus allereerst nog maar een indringen van het kapitaal in den landbouw, en het begin van een toepassing van moderne techniek en wetenschap op dit bedrijf. Daarbij zal in sommige gevallen een verkleining van bedrijfsoppervlakte voordelig zijn. Hetzelfde wat Kautsky voor de industrie in het algemeen opmerkt, zal hier ook plaats vinden; is van sommige produkten door goedkoope produktie de prijs te veel gedaald, dan werpt het kleinbedrijf zich op andere soorten van kultuur, die het in staat stellen, met voordeel te werken; totdat ook hierin grooter bedrijf optreedt, en dit voordeel twijfelachtig maakt. Zoo b. v. vele takken van tuinbouw, vroeger wel als het aangewezen veld voor kleinbedrijf beschouwd, waar thans grootere ondernemingen de kleinen het leven beginnen zuur te maken. Door deze wisseling van bedrijfssoorten, die onderling zeer verschillen, ook in kapitaal per H. A. benodigd, is het niet te verwachten, dat men juist één bepaalde bedrijfsoppervlakte ten koste van de anderen zich zal zien uitbreiden. Daaruit volgt tegelijk de volslagen waardeloosheid van de oppervlaktestatistieken voor de ontwikkeling in het landbouwbedrijf. De werkelijke zoo beteekenisvolle ontwikkeling, die daarin bestaat, dat door elkaar genomen het kapitaal en de opbrengst per bedrijf, dus ook per H. A. voortdurend stijgt, komt hierin niet te voorschijn.

Er is dus concentratie, samentrekking der arbeidsmiddelen, ook in het landbouwbedrijf. Let men er nu op, dat daarbij de grond zelf van het totaalkapitaal, in een onderneming gebruikt, een relatief steeds kleiner gedeelte uitmaakt, dan zal het niet-samentrekken van den grond geen reden kunnen zijn, van het algemeene concentratieproces den geheelen landbouw uit te sluiten.

Nu staat er in ons program „samentrekking van *alle* arbeidsmiddelen” en dit is ongetwijfeld in strijd met de uitkomsten der statistiek. Om dit aan het licht te brengen, was echter geen agrarisch onderzoek noodig; ook in de industrie zijn bedrijfstakken zonder statistisch merkbare concentratie, en als formulering van ons beginselprogram is deze uitdrukking dan ook niet zeer geschikt of gelukkig gekozen. Maar is het beslist en zeker onjuist? Ook de algemeene konzentratietendens werd geformuleerd, toen er nog geen statistiek was, die ze op de proef kan stellen; zij is een uitvloeisel van ons algemeene weten over het wezen van kapitalisme en konkurrentie. Hiermede vergeleken, is de gevolgtrekking uit een statistiek, die alleen over eenige tientallen van jaren in den laatsten tijd loopt, niet van overwegende beteekenis. Zou iemand nu van één onder alle takken van bedrijf met zekerheid durven beweren, dat zij nooit konzentreeren zal? Waarschijnlijk niet; maar dan is er geen dwingende reden, de algemeene uitspraak der wetenschap

te vervangen door het bijzondere resultaat, uit statistieken van de laatste jaren opgemaakt. Wel is het wenschelijk, in onze beginselverklaring geheel aan te knopen bij wat thans zichtbaar is: de concentratie van de meeste en belangrijkste bedrijven; maar het is niet ongeoorloofd, een stelling algemeener te maken, dan de onmiddellijke ervaring leert, wanneer deze algemeene vorm door aan de theorie ontleende gronden gesteund wordt.

Wanneer men in de zinsnede: „in handen van een steeds kleiner wordend getal personen”, een stelling leest over de uitkomst van een telling van de personen, die in de statistiek als zelfstandige ondernemers figureeren, dan is zij ongetwijfeld onjuist; want ieder bedrijf beteekent een persoon, in het bezit van arbeidsmiddelen. Doch dit is niet de beteekenis van die zinsnede. Zij wil uitdrukken de achteruitgang, de proletariseering van den zelfstandigen middenstand, de afname van degenen, die belang voelen bij het blijven van het kapitalisme. Drukt zij dit niet goed uit, dan is over een betere redactie te praten; maar de strijd in de partij gaat over de vraag, of in den landbouw meer en meer een klasse van kleine bezitters komt of bevestigd wordt, die geen reden tot ontevredenheid met het bestaande stelsel hebben, zooals sommigen meenen. Wat in het program staat, is de maatschappelijke verandering, die heenwijst naar het socialisme, die aangeeft, dat steeds minderen bij het behoud, steeds meerderen bij den ondergang van het kapitalisme belang hebben. Nu leert het voorbeeld van de industriele statistiek, hoe vermeerdering van het absolute aantal bedrijven kan samengaan met een sterke concentratie en proletariseering, vermindering dus van het aantal van hen, die vóór het kapitalisme zijn; ook leert men daar, hoe statistisch een aantal zelfstandige ondernemers geteld worden, die in werkelijkheid geheel afhankelijk zijn, proletariërs vaak in den ergsten vorm van loondienst, huisindustrie. Is zooiets in den landbouw geheel buitengesloten? Kautsky wijst in zijn Anti-Bernstein er op hoe vele in schijn zelfstandige landbouwers in werkelijkheid geheel afhankelijk zijn, terwijl daarenboven velen een onbeduidend landbouwbedrijfje als bijverdienste naast loonarbeid uitoefenen. Op het platteland behoort een stukje grond, dat statistisch somtijds als bedrijf geteld wordt, even noodzakelijk bij den proletarier, als in de stad een woning. Daarom kan hier een statistiek van het aantal bedrijven ook in dit opzicht niets zekers leeren, en een bewijs, dat een voortgaande proletariseering niet plaats vindt, is daaruit niet te putten. Bovendien geldt ook hier, wat boven gezegd werd: de indringing van kapitaal in het landbouwbedrijf is eerst goed en wel begonnen, dus kan van de gevolgen van concentratie nog niet veel sprake zijn.

In al wat hier aangevoerd wordt, is geen sprake van nieuwe feiten. Over de feiten heerscht weinig verschil van meening; de strijd gaat om de beteekenis, die aan deze feiten toekomt. Vatten wij onze beschouwingen samen, dan kunnen wij allereerst zeggen, dat onze theoretische inzichten over de algemeene ontwikkeling der maatschappij door hetgeen in de landbouw geschiedt, niet worden gelogenstraft.

De ontwikkeling op dit terrein is alleen in zoverre van die der industrie verschillend, als de verschillende natuur der bedrijven vanzelf meebrengt; het hoofonderscheid met de industrie, de veel grootere taaierheid van den kleinen en geproletariseerden middenstand, die hier

rationeeler bedrijf in sterker mate verhindert op te komen, is statistisch van zeer groote, maatschappelijk van zeer geringe beteekenis. In het overwegen en blijven overwegen van dit soort zelfstandige ondernemers komt de landbouw overeen met sommige industriele en handelsbedrijven (barbiërs, sinaasappelventers e. d.), en het gemis aan zichtbare concentratie van dezen werd tot nog toe ook niet als weerlegging van ons program beschouwd. Hoezeer wij ook overtuigd zijn dat een andere inkleeding of woordenkeus in ons beginselprogram in velerlei opzicht wenschelijker ware geweest, 1) van een besliste, voor ieder tastbare onjuistheid van dit program is het afdoende bewijs, naar het ons voorkomt, niet geleverd. In hoeverre het wenschelijk is, de bijzondere ontwikkeling in het landbouwbedrijf afzonderlijk te vermelden, kan alleen goed beoordeeld worden bij een opzettelijk samenhangend onderzoek van de geheele beginselverklaring. De wijziging, die de agrarische commissie voorstelt aan te brengen, kan echter, als eer een verslechtering in plaats van een verbetering, niet aanvaard worden.

III.

„Tot die eenvoudigheid en klaarheid der verhoudingen, zooals zij in de industrie bestaan, zullen wij in den landbouw zeker nimmer geraken. Ontelbare tendenzen en tegen-tendenzen werken daar dooreen en tegen elkaar in; de klassenverhoudingen zijn bastaardachtig, in het bizonder waar het pachtstelsel weinig ontwikkeld is, waar de groote meerderheid van de ondernemers en vaak ook van de loonarbeiders nog deel heeft aan het grondeigendom”. Aldus schetst Kautsky in zijn Anti-Bernstein (blz. 75 Holl. vert.) den oorsprong van de moeilijkheden en geschillen, waarin wij geraken bij het vaststellen van ons strijdprogram op agrarisch gebied. Ook daar, waar de klasseverhoudingen zuiver ontwikkeld zijn, waar grondeigenaars, kapitalistische pachters en loonarbeiders scherp onderscheiden zijn, komen wij wel eens in twijfel, daar hier wel de pachter de kapitalistische ondernemer is, maar de grondeigenaar als eigenlijke uitbouter optreedt, die het grootste deel der meerwaarde opstrijkt. Maar de grootste moeilijkheden komen daar, waar de pachter tot z.g. proletarische pachter wordt, die onmerkbaar in den landarbeider overgaat. Een eenigszins gedetailleerde beschouwing van deze verschillende klassen en onder-afdeelingen, van hun betrekkelijke beteekenis in ons land, van hun verhouding tegenover kapitalisten en socialistische partij is noodig als leidraad, om te kunnen beoordeelen, wat ons agrarisch strijdprogram moet en mag bevatten. Het is jammer, dat de commissie zulk een leidraad niet gegeven heeft, zoomin als een beschouwing, aan de hand daarvan, van de verschillende door haar voorgestelde punten. Het is ons natuurlijk niet mogelijk in dezen korten tijd aan te vullen, wat de commissie in haar ruim tweejarige studienaliet; wij moeten ons daarom bepalen tot een paar opmerkingen over de beide punten, die de commissie, en het eene punt, dat de afdeling Leiden bovendien voorstelt te schrappen. Mogelijk zijn er nog andere punten, die beter gewijzigd werden (Kautsky heeft vroeger al eens op het jachtrecht gewezen), of die zeer goed bijgevoegd konden worden.

1) Het Duitsche (Erfurter) program is in dit opzicht veel beter geformuleerd.

Hierover blijven wij dus in onzekerheid verkeeren. Wenschelijk ware het, indien partijgenooten, van nabij met de verhoudingen in het landbouwbedrijf bekend, hierover hun gedachten lieten gaan.

De gronden, waarop de commissie de beide punten: pacht uit de netto-opbrengst, en uitgifte van kleine stukjes grond van gemeentewege, voorstelt te schrappen, zijn zoo overtuigend, dat het eigenlijk verwondering moet wekken, dat hierover ooit strijd kon zijn. Het moge begrijpelijk zijn, dat de eerste dezer beide eischen uit bedrukte pachters-gemoederen oprijst; maar dat het niet vereenigbaar met het kapitalisme is, en dus als eisch utopistisch, de bedrijfsrisico af te wentelen op de grondbezittersklasse, moet allereerst door ons ingezien worden, die het kapitalisme kennen. En het moge ook begrijpelijk zijn, dat de tweede eisch gesteld werd door landarbeiders, die pas tot een eerste verzet ontwaakt, nog geen ruimer blik op de algemeene ontwikkeling der maatschappij konden hebben: het bevorderen van klein bedrijf kan niet op den weg liggen van de socialistische partij, die belang heeft bij een voortgaande ontwikkeling van alle bedrijven tot steeds hooger produktiviteit. In de argumenteering van deze voorstellen liggen een paar zeer juiste beginselen uitgesproken, die een algemeener geldigheid hebben. Ten eerste, dat wij niet in het algemeen voor de klasse der pachters kunnen opkomen en de verdediging van hun belangen tegenover de grondbezitters niet tot onze politiek kunnen maken. Ten tweede, dat, wat in het belang der economische ontwikkeling van de maatschappij is, door ons verdedigd, het tegendeel bestreden moet worden; in dit opzicht kan het soms voorkomen, dat wij pachtersbelangen verdedigen, nl. wanneer die in het belang van den voortgang zijn.

Maar meer nog, in beteekenis, dan dit voorstel van de commissie zelf, is het feit, dat het eenstemmig voorgesteld wordt. Dit beteekent een enorme vooruitgang in inzicht in onze partij; het is een bewijs, hoe wij tegenover de klasseverhoudingen op het platteland meer en meer zuiver komen te staan en er onzen weg weten te vinden; tevens een bewijs, hoe onze partij zich geëmancipeerd heeft van den overwegenden invloed, dien in haar eerste jaren de toestanden en bewegingen op het Friesche platteland op hare opvattingen hadden. De nu afgekeurde punten zijn als natuurlijke eischen opgegroeid uit de toen bestaande volksbeweging in die provincie en van daar in ons partijprogram overgenomen; deze oorsprong is zelfs wel als argument voor hun behoud aangevoerd, alsof de beter wetende bewuste arbeidersbeweging niet juist tot taak heeft, zulke opkomende wenschen van een onbewust verzet te toetsen aan haar betere wetenschap.

Van gelijken oorsprong is ook het punt: „Instellen van pachtcommissies, gekozen door en bestaande uit vertegenwoordigers van grondbezitters, pachters en arbeiders, met bepaling, dat geen pachtcontract geldig is, dat niet door de gemeentelijke pachtcommissie is goedgekeurd.” Het is voortgekomen uit den wensch, het bovenmatig opdrijven der pachtprizen door al te felle konkurrentie der pachters tegen te gaan, waarvan alleen de landheeren voordeel hebben. Hier is allereerst gedacht aan proletarische pachters, die met bovenmatige zelfuitbuiting niet meer dan juist een arbeidsloon voor zich zelf uit hun bedrijf overhouden, en die dus als een soort loonarbeiders zonder vast loon in dienst van de

landheeren kunnen beschouwd worden. In deze omstandigheden zijn de hier gevraagde commissies geheel analoog aan stedelijke looncommissies, samengesteld uit patroons en arbeiders, die een minimumloon vaststellen, en alle arbeidskontrakten moeten goedkeuren. Wie van ons denkt er echter aan b.v. voor de Kamers van Arbeid dwingende bevoegdheid tot het vaststellen van minimumloon in alle bedrijven te eischen. Waarom dan wel zooiets in den landbouw?

Men dient echter zoodanigen eisch bovenal te beschouwen in verband met grooter bedrijf. Mogen ook al de omstandigheden in het kleinbedrijf zich het eerst aan de aandacht van de partij opgedrongen hebben door haar nauwe aanraking met de volksbeweging in Friesland en de veenkoloniën, bij de tegenwoordige uitbreiding van de partij moeten wij met alle streken van het land rekening houden. En dan is Nederland, veel meer dan b.v. Duitschland, een land van groot landbouwbedrijf. Terwijl in Duitschland 77 pCt. (in 1895) van alle bedrijven een kleiner oppervlak dan 5 H.A. heeft, is dit aantal in Nederland slechts 48 pCt. (in 1901).

Pachtcommissies, wordt gezegd, zijn ook in grootbedrijf van belang voor de landarbeiders, omdat de pachter een overmatig hooge pacht op de arbeiders zal trachten te verhalen, en omgekeerd bij lage pacht eerder aan de looneischen der arbeiders zal kunnen voldoen; daarom moeten er dan ook arbeiders inzitten. Nu is het meezeggenschap van de arbeiders in het kommercieele beheer van een onderneming iets, dat de bourgeoisie uit den aard der zaak altijd beslist zal verwerpen. Ook in de industrie zullen de overeenkomsten, die een ondernemer met anderen sluit, doordat zij op zijn winst invloed uitoefenen, meewerken om hem tegenover looneischen der arbeiders toeschietelijker of terughoudender te maken; maar door de arbeiders is nooit om die reden aandeel en meezeggenschap in de leiding der zaak gevraagd. Zooiets is niet vereenigbaar met de natuur van het kapitalisme. De ondernemer draagt de risico, maar heeft ook de leiding geheel in zijn hand. Waar de arbeiders wel invloed op kunnen en zullen trachten uit te oefenen, is het loon zelf; en voorstellen, om de arbeiders langs wettelijken weg, door middel van commissies of zoo iets, meezeggenschap te geven over het loon — waarbij zij direct betrokken zijn — zouden oneindig veel rationeeler zijn, dan hun zitting nemen in zulke pachtcommissies.

Pachtcommissies, die dwingend ingrijpen in de overeenkomsten tusschen pachters en grondeigenaars, kunnen alleen het gevolg zijn van daaropgerichte actie van de pachters zelve (die daartoe mogelijk hulp van arbeiders inroepen, en dezen er dan later allicht bij laten zitten, als steun voor *hun* belangen). Zooiets was het geval in Ierland, waar de pachters een eerst uitgebuite, toen in oproer komende klasse vormden, de kern van een nationale beweging tegen Engelsche overheersching. Weet deze klasse haar eischen door te zetten, zooals daar het geval was, dan kunnen zulke pachtcommissies een belangrijke rol gaan vervullen. Maar dat heeft niet de minste beteekenis voor ons; wij kunnen als partij niet de klasse der pachters vertegenwoordigen en hun eischen voorstaan; en uit een beweging van landarbeiders, als zij sterk genoeg wist te worden, zouden hoogstens looncommissies, nooit pachtcommissies kunnen voortvloeien.

Was zulk een pachterseisch in het belang van den maatschappelijken

voortgang, doordat betere exploitatie en hoogere produktiviteit van haar inwilliging het gevolg zouden zijn, dan was er voor ons reden, dien te steunen. Maar het omgekeerde is het geval. Zulke commissies zouden de konkurrentie verhinderen zich te doen gelden, die ook in dit bedrijf een prikkel is tot het steeds hooger opvoeren der produktiviteit en toepassing van betere methodes. Kunstmatige verhindering van vrije konkurrentie der beter onderlegden, meer kapitaal bezittenden, kan alleen strekken om verouderde, primitieve werkmethodes in wezen te houden en is dus reaktionair. En daar ons belang een zoo snel mogelijke hooger-ontwikkeling van alle belangrijke bedrijven meebrengt, ligt verhindering van die ontwikkeling op landbouwgebied zeker niet op onzen weg. Daarom mag de eisch van pachtcommissies, zooals die door de agrarische commissie van het vroegere program overgenomen is, onzes inziens niet door de partij in haar strijdprogram gesteld worden.

Antwoord.

DOOR

H. GORTER.

Met goedvinden van Pannekoek maak ik bij zijn stuk onmiddellijk eenige aantekeningen.

Ik stem geheel met hem in waar hij zegt, dat het beter geweest ware het beginselprogram te laten rusten. Ik geloof ook niet dat het Utrechtsche congres ons de opdracht had gegeven voor het beginselprogram, en ik hoop met hem dat de partij alsnog beslissen zal de behandeling van het beginselprogram uit te stellen tot later.

Gebeurt dit niet, dan blijft m. i. de lezing die de commissie voorstelt, beter dan wat er nu staat. Beter ook dan wat de afd. Leiden heeft voorgesteld (verandering van *alle* arbeidsmiddelen in *de* arbeidsmiddelen, wat feitelijk geen verandering is). Pannekoek zegt wel dat de commissie met haar lezing den indruk geeft alsof wij wilden zeggen: onze wetenschap heeft in den landbouw gefaald, wij staan hier voor verschijnselen die wij niet begrijpen enz. — maar dit is zwart gekleurd. Wij zwijgen van den landbouw in het beginselprogram, niet omdat wij hem niet begrijpen, maar omdat zijn ontwikkeling nog te weinig één beeld geeft om hem kort te kunnen beschrijven. Dit blijkt uit het rapport en kan elk partijgenoot nu bekend zijn.

Schromelijk overdrijft Pannekoek als hij spreekt van „de volslagen waardeloosheid der oppervlakte-statistieken.” Grond is zeker niet het eenige arbeidsmiddel, maar het blijft het voornaamste, en al onze schrijvers, Kautsky niet het minst, hechten dan ook zeer groote betekenis juist aan de oppervlakte-statistieken.

Vergelijking met allerlei andere bedrijven die ook nog niet concen- treeren, gaat niet op. De landbouw is iets anders dan het barbiersvak of de sinaasappelhandel. Het is een zoo groot en belangrijk bedrijf, dat het nog beter is er in een beginsel-program van te zwijgen, dan er onwaarheid van te zeggen. En wat er nu staat *is* onwaarheid.

Pannekoek zegt: er gaat aldoor meer kapitaal in den landbouw en daar zit de hefboom voor de ontwikkeling. Zeer juist. Maar voorloopig bewijzen de cijfers dat ook het kleine bedrijf nog vooruitgaat, óók grootere opbrengst weet te maken, óók meer en beter mest, voer enz. weet aan te wenden. Lees bv. eens wat de coöperatie van Denemarken voor de kleinen heeft gedaan. Ik wil niet zeggen dat dat eeuwig zoo

zal blijven; in de algemeene verwachting sta ik aan P's zijde, maar.... ons program heeft met de feiten te maken die *geschied zijn*, en die op dit oogenblik geschieden. En *bedrijfsconcentratie* waarvan ons program duidelijk spreekt, geschiedt op dit belangrijk gebied nog niet.

Pannekoek spreekt van de zeer kleine bedrijven, dat daaronder zoo veel nevenbedrijven zullen zijn. Dat is onbetwijfeld. Maar hij zie eens de kolossale vermeerdering in Duitschland van de bedrijven van 5—20 H.A. Dat zijn geen nevenbedrijven, kunnen het niet zijn, voor het overgrootste deel juist echte landbouwbedrijven! En daarnaast stelle hij dan eens den armzalig kleinen vooruitgang in het grootbedrijf. Moeten wij dat zoo maar kalm negeeren en zeggen: bodemstatistiek betekent niets?

Neen, de feiten zijn zóó, en Pannekoek erkent het ook zelf, dat wij zeggen moeten: ons program is op dit punt onjuist. En wie dat inziet, zal moeten toegeven dat de commissie, die voorstelt den landbouw nog voorloopig uit ons program weg te laten, het program verbetert. Al blijft het ook waar, dat het het allerbest zou zijn de wijziging van het beginselprogram uit te stellen tot de gelegenheid komt van een algemeene nieuwe editie.

Wanneer die gelegenheid komt, dan zullen wij zeker in moeten lasschen, dat, waarop P. nu zoo terecht de aandacht vestigt, n.l. de concentratie *van het kapitaal* in den landbouw. Wij zullen onze aandacht niet moeten bepalen tot het bedrijf, tot de stoffelijke verschijning der productiemiddelen, maar wij zullen ook moeten spreken van de maatschappelijke verhouding die door den naam kapitaal wordt omvat. Het kapitaal neemt toe in den landbouw, overal dringt het in, in het klein- zoowel als in het grootbedrijf. Voorloopig houdt het kleinbedrijf het nog uit, misschien zal het dat ook nog geruimen tijd kunnen doen, misschien onder het kapitalisme nooit worden weggedrongen, maar zeker zal de positie, de geheele maatschappelijke verhouding der kleinen middensoort-boeren geheel worden gewijzigd.

Het kapitaal treedt binnen en wordt overmachtig: de boeren worden meer en meer pachters.

Het groothandelskapitaal dringt den landbouw binnen. De boer produceert voor de wereldmarkt. Hij wordt daar afhankelijk van.

Het groote bankkapitaal dringt den landbouw binnen. De boer wordt afhankelijk van krediet en hypotheek.

Het coöperatief kapitaal dringt den landbouw binnen. De kleine boer wordt afhankelijk van het groote kapitalistische organisme: de coöperatie.

Grootter bedrijfskapitaal dringt den landbouw binnen. Er ontstaat meer en meer concurrentie om door middel van beter voer, mest, machines, beesten, grond de productie te vergrooten.

De landbouw komt aldooer meer in den kapitalistischen stroom; de kleinen moeten, zoo ze niet ondergaan, toch aanhangsel worden. 1)

1) Dat de kapitaalconcentratie in handen der grooteren, ten slotte sterker zal blijken dan in die der kleineren acht ik waarschijnlijk, maar ik herhaal: de bedrijfsconcentratie, zich openbarend in het grondgebruik, is daar nu nog niet het gevolg van. Zie al de tege tendenzen in de drie rapporten der commissie.

En de arbeidersklasse, het landbouwproletariaat, komt dus meer en meer tegenover kleinere en grootere, directe en indirecte uitbuiters te staan, die te samen een onafscheidelijk deel uitmaken van de groote kapitalistische machine, die ten koste van en door de arbeiders loopt.

Hoe ook de bedrijfsconcentratie moge gaan, hoe lang de verhoudingen in het grondgebruik nog stil mogen staan, de *kapitaalconcentratie* in den landbouw op de wijzen die wij hier aangeven, is een feit.

Kunnen wij nu dat feit niet in een korte formulering in ons beginselprogram opnemen? Het is toch zeker beter, als het mogelijk is, over den landbouw *niet* te zwijgen. Onwaarheid is slecht, zwijgen beter, maar de waarheid het best.

Opgewekt door de opmerkingen van onze Leidsche partijgenooten heb ik een korte formule gezocht, en, met vriendenhulp, het volgende gevonden, dat ik voor een eventueele totale herziening van ons program aan het oordeel der partijgenooten onderwerp:

„Nevens deze teekenen van ondergang der bestaande voortbrengingswijze voeren de noodzakelijkheid om de machinerie op groote schaal in exploitatie te brengen, de snelle samentrekking der arbeidsmiddelen in handen van een steeds kleiner wordend getal personen, de vereeniging van dezen tot alle concurrentie doodende maatschappijen (trusts, enz.), en de snelle het geheele economische leven aan zich onderwerpende concentratie van het kapitaal zelfs in die gebieden van de industrie, den handel en den landbouw waar het klein bedrijf nog stand houdt, noodwendig tot de maatschappelijke organisatie der voortbrenging (socialistische maatschappij)“.